

Marija Znika

KATEGORIJA BROJIVOSTI U HRVATSKOM JEZIKU

dr. sc. Marija Znika, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, izvorni znanstveni članak

UDK 811.163.42'366.53

*Kategorija brojivosti promatra se u ovome radu kao na leksičkom značenju imenica utemeljena kategorija. Leksičko značenje imenica može biti dvojako strukturirano: kao jedinično ili kao nejedinično. Temelji se na opreci jedno ≠ mnogo. Kategorija brojivosti ima svoj sadržaj i izraz. Sadržaj kategorije brojivosti čini obilježje [\pm brojivo] i njegove oznake [+ brojivo] i [- brojivo]. Imenica je brojiva ako je njezin sadržaj pojmljiv kao jediničnost kojoj u opreci stoji mnogost (*sto*, *jabuka*). Imenica je nebrojiva, ako njezin sadržaj nije pomišljiv kao jediničnost kojoj bi u opreci stajala mnogost (*voda*, *šećer*).*

O sadržaju kategorije brojivosti ovisi njezin izraz. Izraz kategorija brojivosti ima u hrvatskom jeziku u gramatičkoj kategoriji broja i njezinim gramemima: jednini i množini. Ta se dva gramema razlikuju u većine imenica oblikom, a nerijetko i naglaskom.

Težište je analize na značenju imenica, a izraz imenica promatra kao mogući pokazatelj značenjskih odnosa na kojima se temelji kategorija brojivosti. Analiziraju se imenice pluralia tantum i singularia tantum i pokazuje njihov različit status s obzirom na brojivost.

Naznačuje se mogućnost značenjske prekategorizacije imenica te tako pokazuje dinamičnost kategorije brojivosti. Analizira se i proces apelativizacije (eponimizacije) vlastitih imena i proces deapelativizacije apelativa. Pokazuje se veza kategorije brojivosti i kategorije određenosti, kad se određenost izražava pridjevnim vidom.

Ključne riječi: *kategorija brojivosti, hrvatski jezik, imenica, apelativizacija, deapelativizacija*

1. Kategorija brojivosti u tradicionalnoj je gramatici nepoznata premda se u nekim radovima govori o svijetu brojivoga i nebrojivoga¹. U našoj se literaturi spominje

¹ O. Jespersen, *The Philosophy of Grammar*, 1924.

od 1969². Aktualizirana je 1984³. i ponovo od 1992⁴. U optjecaju je i naziv brojljiv⁵. Navodi se u radovima generativnih gramatičara, a prije svega u radovima N. Chomskoga⁶ koji je svrstava u sintaktička obilježja imenica. Drugi⁷ ih svrstavaju u sintaktička samo ako su spomenuta u ma kojem sintaktičkom pravilu. Chomskome su sintaktička obilježja imenica ova:

- [± opće],
- [± brojivo],
- [± živo],
- [± ljudsko],
- [± apstraktno].

Neka od tih svojstava imenica poznata su od davnina (npr. podjela imenica na konkretne i apstraktno), a ostala su postala predmetom istraživanja u novije doba. Nasuprot N. Chomskome U. Weinreich⁸ sva navedena smatra semantičkima, a ona utječu na sintaktičko ponašanje i raspodjelu leksičkih jedinica. Mi ih u ovome radu promatramo kao sintaktički relevantna semantička obilježja jer i u hrvatskom jeziku utječu na sintaktičke izbore pri proizvodnji ovjerenih rečenica kakvima je jedino svrhovito komunicirati. Npr. predikat hrkati zahtijeva da subjekt (koji je i agens) ima oznaku [± živo]. Neovjerena je rečenica:

*Knjige hrču.

Sintaktički relevantna semantička obilježja razlikujemo od semantičkih obilježja kao što su odraslo, mlado, prostrano i sl. koja u hrvatskom jeziku nisu sintaktički relevantna.

2. Kategorija brojivosti promatra se u ovome radu kao na semantici imenica utemeljena kategorija. Otuda je očito da je u analizi težište na značenju imenica, a da se izraz imenica promatra kao mogući pokazatelj značenjskih odnosa na kojima se temelji kategorija brojivosti.

Kategorija brojivosti temelji se leksičkom značenju imenica. To značenje može biti dvojako strukturirano: kao jedinično ili kao nejedinično. Temelji se na opreci jedno ≠ mnogo. Imenica je brojiva ako je njezin sadržaj pojmljiv kao jediničnost kojoj u

² R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, MH, Zagreb, 1969.

³ I. Pranjković, *Zbirne imenice i kategorija broja u hrvatskom ili srpskom jeziku*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, god. 13., br. 1, Beograd, 1984., str. 10-17.

⁴ M. Znika, *Određenost i brojivost*, Rasprave Zavoda za hrvatski jezik i jezikoslovlje, knj. 18., Zagreb, 1992., str. 285-299.

⁵ D. Raguž, *Praktična hrvatska gramatika*, Medicinska naklada, Zagreb, 1997.

⁶ *Aspects of the Theory of Syntax*, The M.I.T. Press, Cambridge, 1965.

⁷ Pregled navedene problematike v. u M. Mihaljević, *Generativna sintaksa i semantika*, HFD, Zagreb, 1998.

⁸ U. Weinreich, *Explorations in Semantic Theory*, Mouton, The Hague, 1972.

opreci stoji mnogost (stol, jabuka). Imenica je nebrojiva, ako njezin sadržaj nije pomišljiv kao jediničnost kojoj bi u opreci stajala mnogost (voda, šećer). Kao i druge jezične kategorije, tako i kategorija brojivosti ima svoj sadržaj i izraz. Sadržaj kategorije brojivosti čini obilježje [\pm brojivo] i njegove oznake [+ brojivo] i [- brojivo]. O sadržaju kategorije brojivosti ovisi njezin izraz. Izraz kategorija brojivosti ima u u hrvatskom jeziku u gramatičkoj kategoriji broja i njezinim gramemima: jednini i množini. Ta se dva gramema razlikuju u većine imenica oblikom, a nerijetko i naglaskom.

Većina brojivih imenica može imati i jedninu i množinu. Iznimka su, vidjet će se, brojive imenice pluralia tantum s oznakom [- apstraktno]. Brojive su od davnina znane pluralia tantum hlače, vile, grablje, pleća i sl. koje nemaju jedninski oblik. Brojive su jer im je sadržaj pojmljiv kao jedno kojemu u opreci stoji mnogo.

Nebrojive imenice imaju ili samo jedninu, tzv. singularia tantum tipa voda, radost, ili imaju samo množinu (pluralia tantum), tip financije, a nebrojive su jer im sadržaj u temeljnom značenju nije pojmljiv kao jediničnost kojoj bi u opreci stajala mnogost.

Očito je da se u ovome radu izraz kategorije brojivosti promatra kao drugotna veličina koja može pripomoći raspoznati je li imenica brojiva ili nije. Ali budući da između sadržaja imenica i njihova izraza ne postoji uzajamno jednoznačan odnos, ne može se na temelju izraza imenica jednoznačno zaključivati o njihovu sadržaju, a onda ni o značenju, pa ni o kategoriji brojivosti koja se temelji na značenju. To, nadalje, znači da se na temelju jedninskog ili množinskog oblika imenice ne može jednoznačno zaključivati o brojivosti te imenice, nego se mora uključiti njezino leksičko značenje. Tek uključivanjem leksičkoga značenja imenice i njegovim supostavljanjem izrazu dotične imenice, može se zaključiti je li neka imenica brojiva ili nije, bez obzira na oblik u kojemu stoji. Time se u ovome pristupu čini odmak od dosadašnjih istraživanja koja su polazila od oblika imenica i zaključivala samo o potpunosti i nepotpunosti njihove morfološke paradigme. Na temelju nepotpunosti (defektnosti⁹) morfološke paradigme imenica svrstane su zajedno dvije skupine imenica: jedna brojnija i dobro popisana – pluralia tantum i druga manje brojna i manje istražena – singularia tantum. U takvu svrstavanju zanemarivalo se značenje tih imenica koje može biti različito strukturirano, neovisno o izrazu, pa uključivati kategoriju brojivosti čak i onda kada joj je izraz neutraliziran u jednom obliku, npr. u obliku množine, kakav je u primjerima tipa hlače, grablje.

Sadržaj je tih imenica pojmljiv kao mnogost kojoj u opreci stoji jediničnost, pa su one po tome brojive, neovisno što im je izrazom i jediničnosti i mnogosti isti, i to množinski oblik.

⁹ Naziv defektnost imeničke paradigme uveo je u jezikoslovlje A. V. Bondarko u knjizi *Grammatičeskaja kategorija i kontekst*, Nauka, Lenjingrad, 1971., a primijenio Ju. S. Maslov u knjizi *Grammatika bolgarskogo jazyka*, Moskva, 1981., ali se o paradigmatškoj defektnosti govori već u tradiciji latinskih gramatika.

3. Da bi se kategorija brojivosti mogla valjano definirati i da bi se njezina uloga u sustavu hrvatskoga jezika mogla točnije odrediti, bilo ju je nužno razlučiti od broja kao vrste riječi, razlučiti brojivost od kvantifikacije, razlučiti je od gramatičke kategorije broja (broja u fleksiji), opisati odnos kategorije brojivosti i referenta označenog imeničkim sadržajem, opisati status imenica nepotpune morfološke paradigme, redefinirati genitiv količine i partitivni genitiv, definirati odnos vlastitoga imena i kategorije brojivosti te analizirati odnos određenosti i brojivosti.

Kakva je svrha uvođenja kategorije brojivosti u opis?

Pomoću kategorije brojivosti može se objasniti zašto se neke imenice tzv. *singularia tantum* ne mogu upotrijebiti u množini, premda tvorbi množinskih oblika nema morfoloških zapreka. Množinski se oblik ne stvara i ne rabi jer su tome zapreka značenjski razlozi. Kad se imenici promijeni značenje i imenica time postane brojiva, moguća je ne samo tvorba nego i uporaba množinskoga oblika. Imenice *singularia tantum* zapravo su imenice s potencijalno punom morfološkom paradigmom, naravno uz određene značenjske promjene (sužavanje značenja, konkretizacija i sl.), kada im sadržaj postane pomišljiv kao mnogost kojoj u opreci stoji jediničnost. Imenica *pluralie tantum* tada izražava opreku jedno naspram mnogo, a tome na razini izraza u gramatičkoj kategoriji broja onda može biti izrazom ne samo jedninski nego i množinski oblik. Budući da su imenice iz skupine *singularia tantum* imenice s potencijalno punom morfološkom paradigmom, one u hrvatskom jeziku i nisu bile sustavno istraživane jer, zanemari li se njihovo značenje, od njih se uvijek može načiniti množinski oblik. Tako ćemo naći uz imenicu voda množinske oblike, vode, uz sol, mn. soli, uz kisik mn. kisici, uz radost mn. radosti, uz tuga mn. tuge i sl.

4. Primjena kategorije brojivosti omogućuje da se u različitosti oblika prepoznaju isti odnosi, a da se u istosti oblika uoči različitost odnosa. Tu prije svega mislim na imenice *singularia tantum* i *pluralia tantum* koje su se tradicionalno opisivale kao imenice koje imaju samo jedan broj, jer se polazilo od njihova oblika, a nije se uočavala značenjska razlika među njima, kao ni uvjeti pod kojima neke od njih, npr. sg. t., promjenom značenja (postupcima značenjske singularizacije, konkretizacije, svođenja na razinu vrste, izražavanjem različitih pojava oblika općega pojma, metonimijom i sl.) mogu postati brojivima, dobiti i množinske oblike i tako usustaviti /upotpuniti svoju morfološku paradigmu. Uzmimo za primjer nebrojivu apstraktnu imenicu doživljaj. Ona je u svojem temeljnom značenju «iskustvo koje ostavlja jak dojam»¹⁰ nebrojiva jer sadržaj označen izrazom /doživljaj/ nije pomišljiv¹¹ kao mnogost kojoj bi u opreci stajala jediničnost. Stoga se od imenice doživljaj u tom značenju ne tvori i ne rabi

¹⁰ *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, Zagreb, 2000., ur.: J. Šonje. Nebrojivo i brojivo značenje imenice iskustvo razlikuje i Collins Cobuild *English Dictionary*, The University of Birmingham, London, 1995., s. v. experience.

¹¹ Pomišljivost je subjektivna, napominje jedan od recenzenata, pa je to problem u analizi.

množina. Sužavanjem njezina značenja na vrstu doživljaja, ta imenica može postati brojivom pa može dobiti i množinske oblike:

lijep/čudan doživljaj, lijepi/čudni doživljaji.

4.1. Svrstavanjem imenica pluralia tantum i singularia tantum u istu skupinu imenica nepotpune paradigme nije se uočavala bitna razlika među njima. Naime, imenice singularia tantum mogu, uz značenjske promjene, imati sadržaj pojmljiv kao mnogost kojoj u opreci stoji jediničnost i tako postati u tom značenju brojive te ostvariti uvjete ne samo za tvorbu množinskih oblika nego i za upotrebu množinskih oblika u ovjerenim rečenicama:

oborinske vode ≠ podzemne vode

Po tome se imenice iz skupine singularia tantum bitno razlikuju od imenica iz skupine pluralia tantum. Od imenica pluralia tantum nikako nije moguće načiniti, a onda ni upotrijebiti u ovjereoju rečenici jedninski oblik: *vrato. Iz toga su neki autori izvodili zaključak da su sve pluralia tantum nebrojive jer nemaju jednine¹². Međutim neke od imenica pluralia tantum mogu biti brojive jer im je sadržaj oformljen tako da je pojmljiv kao jedno kojemu u opreci stoji mnogo. To su imenice iz skupine [+ konkretno]: vile, hlače, vrata, grablje, naočale, i sl. One jednim oblikom, kako rekosmo, izražavaju i jediničnost i mnogost.

Pokazuje se da značenjski nema razlike između brojive imenice stol koja ima punu morfološku paradigmu i brojive imenice vrata koja jednim oblikom izražava i jediničnost i mnogost, ali da ima velike razlike između imenice vrata i imenice voda jer je imenica vrata brojiva, a imenica voda u svojem temeljnom značenju «tekućina bez boje mirisa koja služi za piće» nebrojiva je.

Premda je skupina imenica pluralia tantum relativno dobro istražena, u nas se nije uočavala različitost među njima. Nije se vidjelo da ni ta morfološki jednolika skupina nije jedinstvena s obzirom na kategoriju brojivosti: ona uključuje i brojive imenice s oznakom [+ konkretno] (tip: vrata, vile, grablje...) ali i imenice s oznakom [- konkretno] (tip: financije). Te su imenice, premda različitih oznaka, svrstavane u istu skupinu.

5. Ako smo kategoriju brojivosti definirali kao na značenju utemeljenu kategoriju, a značenje riječi, pa tako ni značenje imenica, nije jednom za svagda dano, nego je podložno promjenama pod utjecajem promijenjenih okolnosti u izvanjezičnoj stvarnosti koje ono nastoji odraziti, ali nužno ne preslikava, to znači da je kategorija brojivosti dinamička kategorija: promjenom značenja nebrojive imenice mogu postati brojivima kad im se prvotno jedinično značenje promijeni tako da sadržaj imenice postane pomišljiv kao mnogost kojoj u opreci stoji jediničnost, drugim riječima: kad

¹² M. Peti, *Kojoj skupini imenica pripadaju pluralia tantum?* Rasprave IHJ, knj. XXIII.-XXIV., Zagreb, 1997.-1998., str. 289-312.

imenica postane brojiva. U literaturi se tada govori o sekundarnoj prekategorizaciji¹³ prvotno nebrojivih imenica.

5.1. Značenja imenica najbolje se razabiru iz upotrebe u rečenici. Iz rečenice se dađe očitati, npr., koje je od značenja neke polisemne imenice aktualizirano. Stoga se u gramatičkim¹⁴ i drugim opisima polazi upravo od upotrebe imenica, pa se razlikuju tri vrste upotrebe:

- individualizirana upotreba – imenica je aktualizirana i u izravnom je odnosu sa stvarnošću:

Moj stol je u kutu moje sobe.

- generička upotreba - imenica nije aktualizirana, nije u izravnom odnosu sa stvarnošću, odnosi se na više sadržaja općenito:

Lav je sisavac.

- distributivna upotreba – imenica je u jednini, a odnosi se na više istovrsnih sadržaja:

Rastužiše se u srcu.

Druge gramatike, npr. engleske, razlikuju dvije vrste upotrebe:

referencijalnu, negeneričku – Tu je stari lav.

nereferencijalnu, generičku – Lav je sisavac.

U nereferencijalnoj, generičkoj upotrebi može doći i množinski oblik. Svejedno je rabi li se jednina ili množina:

Lav je sisavac. Lavovi su sisavci.

Kad je imenica upotrijebljena referencijalno i negenerički, odnosi se samo na pojedinog pripadnika neke vrste, a nikako na sve pripadnike, i brojiva je:

Stari lav spava u kavezu.

6. Brojivost imenica valja lučiti od izbrojivosti referenata njima označenih. Budući da kategorijom brojivosti dominira preka jedno ≠ mnogo (jedinčnost ≠ mnogost), postavlja se pitanje može li se utvrditi je li za kategoriju brojivosti, a i za gramatičku kategoriju broja koja joj je morfološki izraz, bitno koliko je točno obuhvaćeno time mnogo. Kategorija brojivosti i gramatička kategorija broja jezične su kategorije i za njih kao jezične kategorije irelevantno je koliko je obuhvaćeno onime mnogo. Bitno je da se može utvrditi je li jedno ili mnogo. Utvrđivanje točne količine onoga što je mnogo bitno je u izvanjezičnom svijetu.

Jezikom se označuju referenti izvanjezične stvarnosti i ti se referenti mogu pobrojiti (izbrojiti), njima se brojem kao vrstom riječi može utvrditi točna količina, oni

¹³ J. Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge University Press, 1968., u njem. prijevodu W. i G. Abraham, *Einführung in die moderne Linguistik*, III. izd. C. H. Beck, München, 1973., str. 14.

¹⁴ Npr. u Gramatici poljskoga jezika i u Gramatici engleskoga jezika.

se dakle mogu numerički kvantificirati jer je broj kao vrsta riječi sredstvo numeričke kvantifikacije. Brojivost imenice preduvjet je numeričkoj kvantifikaciji imenicom označenih sadržaja, a nikako njezin posljedak. Samo se brojivim imenicama može utvrditi točna količina, odnosno samo se uz brojive imenice može uvrstiti broj (i to glavni broj) kao vrsta riječi¹⁵. Ono čemu se brojem može utvrditi točna količina jesu imeničkim sadržajem označeni referenti izvanjezične stvarnosti. Referenti se mogu ili numerički kvantificirati, tj. može im se brojem utvrditi točna količina, ako je riječ o cjelovitim, zaokruženim i stoga međusobno razlučljivim referentima, kojih su sadržaji pomišljivi kao mnogost kojoj u opreci stoji jediničnost:

pet jabuka, deset stolova.

Brojive se imenice mogu i leksički, približno, kvantificirati pomoću kvantifikativa, tj. riječi koje svojim sadržajem izriču količinu što se može upotrijebiti i kao mjera:

košara jabuka, paket knjiga.

Brojive se imenice mogu i neizravno numerički kvantificirati tako da se broj uvrsti uz kvantifikativ, a kvantifikativ uz ono čemu se određuje količina:

tri košare jabuka, pet kilograma jabuka.

Nebrojive imenice nemaju sadržaj oformljen tako da je pomišljiv kao jediničnost kojoj u opreci stoji mnogost. Budući da su nebrojive, ne mogu se izravno numerički kvantificirati, nego se mogu približno kvantificirati preko riječi koje svojim značenjem izriču količinu, dakle preko kvantifikativa tipa šaka, kilogram. Uz nebrojive se imenice ne može uvrstiti nikakav broj, pa ni broj jedan¹⁶:

šaka pijeska → tri šake pijeska

kilogram brašna → dva kilograma brašna.

Tu se glavnim brojem izravno numerički kvantificira kvantifikativ šaka, kilogram, a tek posredno (preko kvantifikativa) i ono što se kvantificira (brašno, pijesak).

Nebrojive imenice mogu se izravno kvantificirati samo približno – pomoću kvantifikativa ili priloga količine:

gomila pijeska, šaka brašna

mного sreće, malo zraka.

7. U opis se uvodi i redefinira genitiv količine ili genitiv kvantitete. On je moguć samo od brojivih imenica kada se uz njih uvrsti glavni broj (ili uz brojive pluralia tantum brojni pridjev), dakle uz imenice u kojih je moguća izravna numerička kvantifikacija. Po tome se genitiv količine bitno razlikuje od genitiva dionog ili genitiva partitivnog koji dolazi uz nebrojive imenice (tvarne ili apstraktne). Njime se označuje nediskretni

¹⁵ Ili brojni pridjev uz imenice pluralia tantum koji je oblikom prikladan da se slaže s tim imenicama, a izražava brojno iste odnose kao i glavni broj.

¹⁶ M. Ivić, *Izbrojivost onoga što imenica označava kao gramatički problem*, Lingvistički ogledi, Prosveta, Beograd, 1986., str. 9-36.

dio. Uz genitiv dioni ne može se izravno uvrstiti broj kao vrsta riječi, nego samo kvantifikativ (i to u doslovnom ili prenesenom značenju) ili prilog količine:

šaka brašna more patnje
malo šećera.

Po tome što se genitivom dionim izdvaja neodređen, nediskretni dio imenicom označene stvari iz njezine ukupnosti, genitiv tvornih imenica pravi je dioni (partitivni) genitiv. Izraz partitivnosti u građivnih imenica genitiv je singulara¹⁷. Ne zaboravljam pri tom i druge načine izricanja partitivnosti, one pomoću glagola s predmetkom na-, uz koje nebrojive imenice stoje u genitivu jednine – napiti se vode –, a brojive u genitivu množine – načitati se knjiga – ili uz pomoć uzvika evo, eto, eno, zamjenica ovo, to, ono.

Genitiv dioni moguć je i od brojivih imenica. Genitivom se tada izriče približna, nedovoljno utvrđena količina, i to izravno prilogom količine ili kvantifikativom u doslovnom ili prenesenom značenju:

malo torte komad jabuke
griz torte dio hlâčâ.

8. Velik je problem kako pokazati je li neka imenica upotrijebljena u brojivom ili u nebrojivom značenju. Budući da se i brojive i nebrojive imenice mogu približno nenumerički, tj. leksički kvantificirati pomoću kvantifikativa i priloga količine, čini se kao da nema načina da se brojive imenice razluče od nebrojivih. Kao prikladno sredstvo mogu poslužiti prilozi količine: mnogo, malo, dosta i sl. Kad se ti prilozi uvrste uz nebrojive imenice tipa brašno, pijesak, voda, i to u njihovu prvotnom, tvornom značenju, stoje te imenice u genitivu jednine uz navedene priloge:

malo brašna
mnogo pijeska
dosta vode.

Suzi li se tvornim imenicama značenje na razinu **vrste dane stvari**, one postaju brojive, pa je moguć i njihov množinski oblik. Tada te imenice stoje u genitivu množine uz spomenute priloge količine:

malo brâšnâ
malo pijêšâkâ
dosta vódâ.

Prilozi količine mogu nam, mislim, biti od pomoći i kao pokazatelji promijenjenog značenja apstraktne imenice, pa po tome i promjene oznake [- brojivo] u [+ brojivo].

¹⁷ A. Menac, *Partitivni genitiv u ruskom i hrvatskom jeziku*, Filologija, knj. 14., JAZU, Zagreb, 1986., str. 185; Bitno o genitivu partitivnom ukratko navodi i A. Weber-Tkalčević: «U genitiv se meće samostavnik, kojim se naznačuje dio djeljivih stvari, pa to se zove partitivni.» (*Skladnja ilirskoga jezika*, Beč, 1859., str. 80.).

Uzmimo za primjer apstraktnu imenicu iskustvo. Ona je u svojem temeljnom značenju nebrojiva, što znači da će uz spomeute priloge količine stajati u genitivu jednine:

mного, malo iskustva.

Naidemo li na primjere kao:

Imao je dosta ružnih¹⁸ iskustava.

pokazuje se da je ta imenica u genitivu množine, da ima množinski oblik. Držimo li se iznesene postavke o obliku imenice uz prilog količine, iz toga se mora zaključiti da je ta imenica upotrijebljena u svojem brojivom značenju, da je dakle brojiva.

Važnost priloga količine kao pokazatelja brojivosti očita je i u gramatičkom opisu imenica i njihove sročnosti, a korisna je i pri leksikografskoj obradi monosemnh imenica u kojih prilozi količine pomažu odrediti status tih imenica s obzirom na brojivost. Njihova je važnost još veća u obradi polisemnh imenica u kojih mogu biti dobri pokazatelji svakoga pojedinog značenja polisemnh imenica¹⁹. Grafički se izloženo može predočiti ovako:

mного, malo dosta, puno

vode, pijeska
Gjd
nebrojiva imenica
u nebrojivom značenju

krušaka
Gmn
brojiva imenica
u brojivom značenju
pijesaka
Gmn
prvotno nebrojiva imenica, značenjski
svedena na vrstu i time brojiva.

8. 1. Kategoriju brojivosti promatramo na primjeru imenica. No naziv imenice obuhvaća ne samo opće nego i vlastite imenice. Najveći dio ovoga rada bavi se općim imenicama jer one imaju leksičku strukturu koja omogućuje primjenu sintaktički relevantnih semantičkih obilježja, pa i obilježja [± brojivo]. Pitanje je: Kakav je odnos vlastitoga imena i brojivosti?

¹⁸ Čini se da tu važnu ulogu ima i atribut uz imenicu te da on zajedno s prilogom količine utječe na izbor genitiva količine.

¹⁹ Ostaje problem imenica u kojih se genitiv jednine i genitiv množine oblikom ne razlikuju, npr. imenice tipa ljubav, kad naglasak nije na njima zabilježen:

G jd mного ljubavi
G mn mного ljubavi.

U takvim slučajevima dvojbu može razriješiti kontekst ili situacija.

Vlastita imena, za razliku od apelativa, nemaju leksičkoga značenja, nego se samo odnose na određeni referent izvanjezične stvarnosti i time omogućuju njegovu individualizaciju i identifikaciju. Stoga vlastita imena ne mogu imati one kategorije koje se temelje na leksičkom značenju. Vlastita su imena jedinično referentna, ne odnose se na skup situacija nego samo na jednu. Nebrojiva su jer nemaju leksičkoga značenja, neovisno o tome stoje li u jednini ili u množini²⁰. Vlastita imena nisu brojiva, ali se njihovi referenti, njihovi nositelji mogu izbrojiti i numerički kvantificirati:

dva Ivana, deset Petrovića.

Mogu li vlastita imena ipak nekako postati brojivima? Jedna od mogućnosti da vlastita imena postanu brojivima jest ona da se ta imena, na temelju neke od osobina kojega od svojih nositelja, apelativiziraju:

Goethei se ne rađaju svaki dan. (ljudi poput Goethea...)

Vlastito ime procesom apelativizacije gubi status vlastitoga imena, gubi onomastičko značenje i dobiva značenjsku strukturu apelativa, a time se otvara i mogućnost da sadržava i one kategorije koje imaju apelativi, pa tako i kategoriju brojivosti. Procesom apelativizacije, uz metonimiju, nastali su apelativi tipa: lazar, ksantipa, volt, amper, škoda, mercedes, sendvič, žilet i dr. Nastali su eponimi. Tako nastaju i imena naroda – po obilježjima tipičnim za neki narod. Tako se umjesto imena Rus rabi Ivan, umjesto Nijemac rabi se Fritz.²¹

Prijelazom vlastitih imena u apelative nastaje neravnoteža u jezičnom sustavu, nastaje «rupa» u sustavu. Tu rupu jezik nastoji popuniti procesom koji se odvija u suprotnom smjeru, a to je proces deapelativizacije apelativa. To je proces kojim opće imenice (apelativi) prelaze u vlastita imena. Primjeri za taj tip promjena jesu ovi: Bog, raj, pakao, Mjesec, Sunce... Njima se označuju jedinično egzistentni entiteti izvanjezične stvarnosti. Deapelativizacijom ti apelativi gube svoju značenjsku sastavnicu, a prevladava u njima funkcija referencije i identifikacije. Izgubivši leksičkoznačenjsku sastavnicu, izgubili su i mogućnost uspostave na leksičkom značenju utemeljene opreke jedno ≠ mnogo, a time i kategoriju brojivosti koja se na njoj zasniva, a na planu izraza u gramatičkoj kategoriji broja gubi se opreka između jednine i množine. Time se u sustavu uspostavlja narušena ravnoteža. Je li je nomen proprium već prešao u apelativ ili je još uvijek nomen proprium, ponekad vrlo teško razlučiti, osobito u toponomastici, na što upućuje onomastička literatura²².

²⁰ Usp. M. Peti, *Koje su imenske riječi etnici i entonimi*, Folia onomastica Croatica, HAZU, Zagreb, 1997., str. 99-111; M. Znika, *Kategorija brojivosti*, (HJ), Zagreb, 2002., str. 112-116.

²¹ To se ime može naći u množini: Fritzevi dolaze. U množini se može naći i prezime: Stižu Aniči. Tada se množinom označuje sve članove neke obitelji.

²² P. Šimunović, *Na granici toponima i apelativa*, u knjizi: *Istočnojadranska toponimija*, Logos, Split, str. 209-217.

9. Kategorija brojivosti dovodi se u vezu s kategorijom određenosti. Kategorija određenosti smatra se, uz rod, broj i padež, četvrtom kategorijom imenica. Temelji se na obilježju [\pm određeno] koje ima dvije oznake: [+određeno] i [-određeno]. Izraz kategorija određenosti ima u hrvatskom jeziku u pridjevnom vidu koji je gramatikalizirano sredstvo za izricanje određenosti. Uz pridjevni vid određenost se može ostvariti zamjenicama, redom riječi, aktualnim članjenjem²³, izborom padeža²⁴, izborom vremena²⁵.

10. Funkcija je kategorije određenosti da gramatičkim sredstvima izrazi status poznatosti riječi kojom se govornik služi i na koji nekim od sredstava za ostvarivanje određenosti sugovornika upućuje. Taj sadržaj ne mora biti općenito poznat, dostatno je da ga govornik smatra poznatim u njegovu značenju i da ga time izdavaja od svih ostalih istovrsnih pa to želi priopćiti sugovorniku. Za tu je svrhu u hrvatskom jeziku prikladan određeni oblik pridjeva koji svojom deiktičkom funkcijom omogućuje da se jedan segment imeničkog sadržaja identificira i izdvaja od ostalih istovrsnih.

Ovisno o leksičkoj semantici imenice i njezinim sintaktički relevantnim semantičkim obilježjima, može se uz imenicu uvrstiti pridjev u neodređenom ili pridjev u određenom obliku kao atribut.

Pridjev u neodređenom i u određenom obliku može se u hrvatskom jeziku uvrstiti i uz brojive i uz nebrojive opće imenice.

Uz vlastite imenice može se uvrstiti samo određeni oblik pridjeva. Vlastito ime ima referencijalnu, identifikacijsku funkciju, odnosi se samo na jedan entitet u izvanjezičnoj stvarnosti. Ta se funkcija pridjevom u određenom obliku kao sastavnim dijelom imena još samo pojačava:

Mali Lošinj

Novi Vinodolski.

Upotrijebimo li neodređeni oblik pridjeva uz vlastito ime, taj se pridjev može razumjeti kao predikatni proširak:

Mlad Adam kosi travu.

To se može provjeriti i pitanjem: Kakav je Adam dok kosi travu?

Deapelativizirane imenice isto se tako odnose na jedinično egzistentne entitete u izvanjezičnoj stvarnosti, a uz to su izgubile značenjsku strukturu apelativa, pa im

²³ J. Silić, *Red riječi s gledišta aktualnog raščlanjivanja rečenice*, Prilozi za VIII. kongres jugoslavenskih slavista, Zagreb, 1977., str. 87-127; isti, *Od rečenice do teksta*, Liber, Zagreb, 1984.

²⁴ Akuzativa za određenost, genitiva za neodređenost, o čemu za hrvatski jezik usp. S., Ivšić, *Slavenska poredbena gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1970.

²⁵ O tome v. u radovima J. Silića i I. Pranjkovića na znanstvenom skupu Riječki filološki dani iz 1998., objavljenim u Zborniku radova, 2000.

značenje ne treba kvalificirati, nego se određenim oblikom pridjeva može na njih upućivati. Stoga i uz njih dolazi pridjev u određenom obliku:

svemogući, vječni Bog

vječni raj

lukavi Sotona.

Zna se iz života da jedno ime može biti ime većem broju nositelja, pa se samim imenom ne mogu jednoznačno identificirati. Kad samo ime nije dostatno da se identificira jedan od nositelja imena, služimo se dodatnim, pomoćnim sredstvima za identifikaciju. Jedno od takvih sredstava je prezime. Uz ime Ivan dodaje se , npr., prezime Anić. Ako ima više nositelja istoga imena i prezimena, dodaje se uz to osobni nadimak:

Ivan Anić, Pivac

ili se dodaje kakva odredba po kakvoj osobini dotičnoga nositelja:

Ivan Anić, Pivac, stari.

Umjesto osobnoga nadimka mogu se radi identifikacije upotrijebiti u manjim sredinama i tzv. obiteljski nadimci, tj. nadimci koje ima cijela obitelj, npr. po zanimanju jednoga od prethodnika, npr.:

Ivan Anić Bačvarov

Stjepan Petrović Kovačev i sl.

U pretprezimenskom razdoblju umjesto prezimena bila je uobičajena praksa da se pridjevom uz ime identificira jedinka: Ivan Grozni, Karlo Čelavi, Katarina Velika, Pipin Mali, Ljudevit Posavski.

Kad je riječ o više nositelja istoga imena, pitanje je jesu li brojiva imena ili što drugo. Imena nisu i ne mogu biti brojiva jer nemaju semantičku strukturu apelativa na kojoj bi se temeljila brojivost. Ono što jest brojivo, to su nositelji imena u izvanjezičnoj stvarnosti. Njima se brojem kao vrstom riječi može utvrditi točna količina ili prilozima količine približna količina:

deset Adama

dvije Eve

mnogo Adama

malo Eva.

11. Držeći se sintaktički relevantnih semantičkih obilježja moguće je donijeti podjelu²⁶ imenica na brojive i nebrojive. Skupina nebrojivih imenica može se dalje razvrstati na značenjske podskupine, kako je to učinjeno u radu navedenom u

²⁶ Usp. M. Znika, *Kategorija brojivosti u hrvatskom jeziku*, IHJ, Zagreb, 2002.

prethodnoj bilješci. Sama obrada kategorije brojivosti, zvali je mi kategorijom ili kako drukčije, novost je u hrvatskoj jezikoslovnoj kroatistici, kao i izdvajanje različitih semantičkih skupina imenica.

CITIRANA LITERATURA

1. Bondarko, A. V., *Grammatičeskaja kategorija i kontekst*, Nauka, Lenjingrad, 1971.
2. Chomsky, N., *Aspects of the Theory of Syntax*, The M.I.T. Press, Cambridge, 1965.
3. Collins Cobuild, *English Dictionary*, The University of Birmingham, Harper Collins Publishers, London, 1995.
4. *Grammatyka współczesnego języka polskiego, Morfologija*, Warszawa, 1984.
5. Ivić, M., *Izbrojivost onoga što imenica označava kao gramatički problem*, Lingvistički ogleđi, Prosveta, Beograd, 1986., str. 9-36.
6. Ivšić, S., *Slavenska poredbena gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1970.
7. Jespersen, O., *The Philosophy of Grammar*, 1924.
8. Lyons, J., *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge University Press, 1968., u njem. prijevodu W. i G. Abraham, *Einführung in die moderne Linguistik*, III. izd. C. H. Beck, München, 1973.
9. Maslov, Ju. S., *Grammatika bolgarskogo jazyka*, Moskva, 1981.
10. Menac, A., *Partitivni genitiv u ruskom i hrvatskom jeziku*, Filologija, knj. 14., JAZU, Zagreb, 1986., str. 183-196
11. Mihaljević, M., *Generativna sintaksa i semantika*, HFD, Zagreb, 1998.
12. Peti, M., *Koje su imenske riječi etnici i entonimi*, Folia onomastica Croatica, HAZU, Zagreb, 1997., str. 99-111.
13. Peti, M., *Kojoj skupini imenica pripadaju pluralia tantum?* Rasprave IHJJ, knj. XXIII.-XXIV., Zagreb, 1997.-1998., str. 289-312.
14. Pranjković, I., *Izražavanje neodređenosti/određenosti u hrvatskome jeziku*, Riječki filološki dani, zbornik radova, knj. 3, Rijeka, 2000., str. 343-350.
15. Pranjković, I., *Zbirne imenice i kategorija broja u hrvatskom ili srpskom jeziku*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, god. 13., br. 1, Beograd, 1984., str. 10-17.
16. Quirk, R.-Greenbaum S., *A University Grammar of English*, Longman, London, 1974.
17. Raguž, D., *Praktična hrvatska gramatika*, Medicinska naklada, Zagreb, 1997.
18. *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, Zagreb, 2000., ur.: J. Šonje.

19. Silić, J., *Kategorija neodređenosti/određenosti i načini njezina izražavanja*, Riječki filološki dani, zbornik radova, knj. 3, Rijeka, 2000., str. 401-405.
20. Silić, J., *Od rečenice do teksta*, Liber, Zagreb, 1984.
21. Silić, J., *Red riječi s gledišta aktualnog raščlanjivanja rečenice*, Prilozi za VIII. kongres jugoslavenskih slavista, Zagreb, 1977., str. 87-127.
22. Simeon, R., *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, MH, Zagreb, 1969.
23. Šimunović, P., *Na granici toponima i apelativa*, u knjizi: *Istočnojadranska toponimija*, Logos, Split, str. 209-217.
24. Weber-Tkalčević, A., *Skladnja ilirskoga jezika*, Beč, 1859.
25. Weinreich, U., *Explorations in Semantic Theory*, Mouton, The Hague, 1972.
26. Znika, M., *Određenost i brojivost*, Rasprave Zavoda za hrvatski jezik i jezikoslovlje, knj. 18., Zagreb, 1992., str. 285-299.
27. Znika, M., *Kategorija brojivosti u hrvatskom jeziku. Odnos semantike i sintakse na primjeru imenica*. IHJ, Zagreb, 2002.

SUMMARY

Marija Znika

THE CATEGORY OF COUNTABILITY IN THE CROATIAN LANGUAGE

This paper considers the category of countability as a category established on the lexical meaning of nouns. The lexical meaning of nouns can be dually structured, in a unit and mass forms, relative to the opposition one ≠ many. The category of countability has its content and expression. The content of the category of countability consists of the feature [\pm countable], and its marker [+ countable] and [- countable]. A noun is countable if its content can be conceived as a unit opposed to mass (table, apple). A noun is uncountable if its content cannot be perceived as a unit that could be opposed to mass (water, sugar).

The expression of the category of countability depends on its content. In the Croatian language the category of countability has its expression in the grammatical category of number and its grammemes: singular and plural. These two grammemes are formally, and frequently accentually, distinctive from the majority of nouns.

The analysis focuses on the meaning of nouns, while their expression is considered as a possible indicator of semantic relationships the category of countability is based on. The paper analyses *pluralia tantum* and *singularia tantum*, and their different status countability-wise.

It points out the possibility of semantic recategorization of nouns and thus demonstrates a dynamic quality of the category of countability. It also analyses the process of appellativisation (eponomisation) of personal names, and the process of appellative deappellativisation. It shows the relationship between the category of countability and the category of definiteness, when definiteness is expressed by an adjectival aspect.

Key words: *category of countability, Croatian language, noun, appellativisation, deappellativisation*